

HAZAI TÜKÖR

ROMÁNY PÁL

A költözőkódó falu

„A falu tudományos megismerése nemzeti kötelesség, mert csak ez vezethet el a nemzet megismerésének az útjára, a szó valódi értelmében vett nemzeti öntudathoz.”

(Henri H. Stahl, 1933)

A XX. század első évtizedeiben nehezen mozdult előre a világ Európa eme tájain. Magyarországot még a harmincas években is a múlt századi falu jellemezte. A XX. század mégis a falvak átalakulásának, az agrárvilág külső-belső megváltozásának az évszázada lett. Szinte a sarkából fordult ki a paraszti világ a század második felében az Alpoktól keletre fekvő térségeken. Többször is. A változások megjelentek a falusi népesség vándorlásában, a rurális térségek társadalmi és települési viszonyainak átrendeződésében, valamint a jövedelmi színvonal és az életmód megváltozásában. Az a mozdulatlanság tehát, amiről a század derekán még önostorozó módon szóltak írók, költők, reformerek, viharos gyorsasággal múlttá lett. A falu migrációja hatalmas méreteket öltött. Ennek néhány vonulatát tekintjük át a továbbiakban.

Magyarországon e század közepén volt olyan év, hogy az akkor még fél országot jelentő falusi népesség csaknem 10%-a változtatott lakóhelyet. Olyan esztendő pedig több is volt az ötvenes és a hatvanas évtizedben, amelyben több mint 200 ezer ember költözőkódott új lakóhelyre a községekből. Más községbe, vagy a városokba, amíg lehetett: Budapestre. Egy évtized alatt (1955–1965 között) a falusi vándorlás elérte a két és fél milliót. (A községi lakosság száma természetesen nem csökkent ennek megfelelően, mert a költözőkódók egy része másik községbe települt, továbbá városokból is költözőkódtek mindig a községekbe is, végül a természetes szaporodás is enyhítette a falusi népesség erózióját.)

A társadalmi fogadtatás

A jelzett folyamatokat nem kísérte egyértelmű társadalmi megítélés, de nem is hagyta reagálás nélkül. Számos szociológiai, szépirodalmi alkotás, tudományos szakmunka választotta témájául a szűk emberöltőbe szorított falusi változások sorát. Meglátták, hogy egész utcák szomorkodtak üressé válva sok faluban és – kalákában – épültek az új házak a nagyvárosi vonzáskörzetek gyűrűiben, a városjelölt nagyközségek alig közművesített telkein szerte az országban. A városi „munkás-lakás” építés állami pénzügyi támogatást élvezett, a falusi nem.

Ebben az időben kiáltotta a világba (a pusztába?) az *Eladó ház elégiája* című versét Simon István, a költő. Jellemző sorai:

*Maga maradt. Előbbi lakója
ha meg is jön, igazából ő sincs,*

*csak tovább rabolja:
egy-egy ojtóaggal és néhány
szőlővesszővel, parány diófa-
csemetével megy el, hogy Pestlőrinc
vagy Törökbalint egyik udvarán
valami emléket megőrizzen
az őсібől, halott apakéből,
ha már teljes felejtés úgyszíncsen,
ha már a kor neki merő téboly.*

A falusi házak „magára maradásánál” is jobban látható volt a *tanyák keserve*. Lakóik többsége a migráció számaiban sem szerepelt, hiszen lakóik gyakorta csak „másik házba”, de nem másik közigazgatási egységbe költöztek. Külterületről – belterületre. Az Alföld tanyáin 1960-ban még 694 ezer volt a „külterületi népesség”, de 1980-ban már csak 279 ezer. A tanyai lakosság aránya még 22% volt 1960-ban az Alföldön, de 1980-ra már csak egy megyében járt közel a 20%-hoz (Bács-Kiskunban), a legtöbb megyében lecsökkent 5 % körüli mértékre. (Az új, nagyüzemi majorságok lakóival együtt.) A tanyai népesség pedig – érthetően – nagyon nehezen vált meg nemzedékek során alakított otthonától.

Hódmezővásárhely hatalmas tanyavilágának bánatát, metamorfózisának mélységeit örökölte meg – értően, belülről látva és érezve – *Szenti Tibor*. A *tanya* című munkájában írta: „Amikor a család belépett a közösbe és az új munkahelyhez közelebb költözött, illetve valamilyen okból birtokot kellett cserélnie, az öregek nem akartak a régi tanyából elmenni. Itt születtek, itt éltek és öregedtek meg, itt akartak meghalni is... Amikor a tanyát is át kellett adni... reggel hiába költöztették őket, már holtak voltak. Az orvostudomány így könyvelte el az esetet: szívroham, a nép azt mondta: „bánatukban möghasadt a szívük”. Bizony, volt, amikor a „téboly” ölni tudott...

Az üres, megroggyant, majd összeomló tanyaépületek mindenütt árulkodtak az elköltözésről. A folyamatok sejtethetővé váltak. A migráció valóságos, minden falusi települést valamilyen módon érintő méretét, hatásait nem tették láthatóvá. A továbbiakban ezért hívjuk segítségül a statisztikai elemzések, településhálózati vizsgálatok és agrárpolitikai tanulmányok megállapításait is.*

Elvándorlási hullámok Magyarország falvaiban

A falusi elvándorlás nem speciálisan magyar és nem csak XX. századi jelenség. A falusi népességnek az elmúlt századokban sem csak hadiesemények nyomán kellett lakóhelyet változtatnia. Európa eme régiójának falvai a XIX. században már milliószámra adtak „földművest a tengernek”. A falvak határa szűknek bizonyult, az ipar pedig nem kínált elegendő munkahelyet a növekvő népesség számára. A nagy „infrastrukturális beruházások”, a folyamszabályozás és ármentesítés, a vasútépítés sem tartott örökké.

* Andorka Rudolf, Enyedi György, Huszár Tibor, Kulcsár Kálmán munkái, valamint az MTA Regionális Kutatások Központjának munkatársai – főleg Tóth József Alföld kutatásai – fontos forrásként szolgálnak. A legújabb adatokra vö. Harcsa István: A paraszti népesség társadalmi mobilitása. In.: *Magyarország agrártörténete (1945–1990)*. Szerk.: Romány Pál, Mezőgazda Kiadó. (Sajtó alatt.)

Az Egyesült Államokba 1 millió 349 ezer 417 magyarországi lakos vándorolt ki 1861–1913 között. (A „magyarországi” megjelölésnek jelentősége van, hiszen pl. Zemplén, Sáros és más északi megyékből a szlovákok soraiból került ki a hajóra szállók nagy hányada.) A kivándorolt kelet-európai földművesek főleg a jobban fizető – ám veszélyesebb, nehezebb – bányáiparban és a gyárakban vállaltak munkát. Különösen a magyarországiak, akik jórészt a földbőség végére, az írek, a skandinávok után érkeztek. Többségük egyébként sem farmot akart, ideiglenesnek vélték távollétüket, családjuk is visszavárta őket. Akiknek azután sikerült hazajönni, itthon földet vettek, néhány helyen felépült egy-egy „dollárfalu”, új utcásor.

A kivándorlást szervező ügynökök több tengerentúli országba – a még érintetlen préríkre, Kanadába, Brazíliába stb. – is toboroztak munkaerőt. Összesen 2 millió 38 ezer 233 magyarországi utast regisztráltak a kikötői hatóságok az 1873–1913 közötti időszakban (Fiuméből csak 305 ezer személy kelt útra a többiek 11 más európai kikötőből hajóztak el). A mezőgazdasági munkához természetesen jobban vonzódtak a kivándorlók. Biztak ismereteikben, bár az írni-olvasni tudás hiánya sokukat gátolta a farmok világában való eligazodásban.

Előfordult, hogy sztrájk törésre vitték a kivándoroltakat. *Rác István* idéz egy nem túl hízelgő lapvéleményt az egyik Pittsburgh városi esetről: „Amerikában az alsóbb néposztályok munkát követelnek, ez a kontinentális söpredék pedig kenyérért ordít.”

Úgy tűnik, hogy Orosháza vagy Csongrád agrárszocialistáinak követelése és Pittsburgh akkori munkanélkülijei között nem is volt olyan nagy a távolság...

A paraszti migráció méreteit nem sikerült érdemben csökkenteni a századforduló éveiben, sem politikai, sem egyházi tanácsokkal, tiltással. A belső vándorlás is felerősödött, ezért a falvak vezetőihez fordulnak, kevés haszonnal. A *Magyar Gazdák Szemléje* kiáltványt tesz közzé 1905-ben, *Vissza a faluba!* címmel, mert hogy Budapesten – ez volt a költözők fő célvárosa – „csak munkátlanság, nyomor várakozik rájuk”. Mindhiába a fenyegetés, hiszen az „özönlést” nem felhívások, hanem társadalmi és gazdasági erőik, elemi kényszerek mozgatták.

Európa sok országában foglalkoztak hasonló gondokkal. Franciaország mezőgazdasági minisztere, *Jules Méline* az 1889. évi Nemzetközi Mezőgazdasági Kongresszus elé viszi a „menekülést a faluból” (*Vissza a faluba* címmel könyvet is ír, amit 1906-ban nálunk is kiad a Pátria Könyvkiadó), de a folyamat ott is, máshol is tovább tart. Változó intenzitással, azóta is.

Az első világháborút követő időben nálunk a kivándorlás lehetőségei elapadtak. Magyarország új határai között inkább a befogadás vált jellemzővé. Csekély belső migrációval járt a *Nagyatádi-féle* földreform is, hiszen a nagybirtokok fennmaradtak. Az elcsatolt területekről menekülők közül kevesen telepedtek le a falvakban. (Békésszentandrás szerencséjére ott egy szőnyegszövőshez ért menekült talált otthonra.)

A városi munkavállalás lehetősége kevesek számára adatott meg. Ami feltűnő: az 1930-as népszámlálás idején 176 ezer 987 házi cselédet írnak össze, nagy többségüket a városokban, feltehetően faluról elszegődött lányokat, asszonyokat. Maradt a „néma forradalom”, meg a „cifra nyomorúság”. Létesült néhány telepes község, szerveztek falusi házépítési akciót, indítottak szociális segélyezést, az ún. zöldkeresztes házak hatósugarában javult a falusi egészségügy. Épültek a tanyavilágban új, egy-két tantermes elemi népiskolák (Klebelsberg-program), alakultak olvasóköriek. Később a hadiipar, majd Németország is felszívott valamennyi munkaerőt.

A város, az iskolázottság elérhetetlen maradt, fogalommal alakult, az önmagában való érték délibábjaként lebegett az arra vágyó falusiak sokasága előtt. A „gyepsoriak”

életének változásai tehát nem voltak érdeminek nevezhetők. *A két világháború közötti időben szinte a XIX. század folytatódott Magyarország falvaiban. A nagy változások ígérete, a későbbi „három agrárforradalom” nyomán kialakuló falusi átalakulás még alig-hogy felsejlett a háborús horizonton.*

Költözködés – és költöztetés

Az 1945. évi földreform mérete, jellege és lebonyolítási rendje forradalmi jegyet viselt, mint általában a megkésített, sietős, sőt diktált ütemű átalakulások. A gazdasági racionalitást több tekintetben nélkülözte, elsődleges volt a politikai érdekek érvényesítése. Ez határozta meg a paraszti népességre számításba vett következményeket, a földosztásba bevontak körét, a birtokstruktúrát.

A földosztást közvetlenül követő, jelentős költözködéssel járó változás: mintegy 75 ezer új tanya keletkezése. Az új tanyák általában új lakóhelyet – nem csak szállást – jelentettek, hiszen a legkisebb idővesztéssel, kezdetleges módon, izomerővel, így lehetett helytállni a kapott föld megművelésében. A községi vándorlási adatokban alig tükröződött a nagyhatárú alföldi települések külterületeire való újabb kirajzás, hiszen az új falvakká való sűrűsödés csak 4–5 év múlva következett be. (Ekkor válik – Kecskemét 160 ezer holdas határában – önálló tanácsú községgé pl. Lakitelek, Szentlőrinc, Szentkirály, Jakabszállás stb.) Később kijelölték 150 „tanyaközpont” helyét és – 1949-ben országosan megtiltották új tanyák építését.

Az új állami gazdaságok hálózatának kialakítása viszonylag kis falusi vándorlással járt. Annál nagyobb elvándorlást gerjesztettek a gazdag parasztsztruktúrákat (valójában a középparasztsztruktúrákat is) sújtó jogszabályi előírások, büntető rendelkezések. Az alacsony áron való, kötelező terménybeszolgáltatási előírások alig voltak teljesíthetők, így mind többen hagytak fel a gazdálkodással. Az elvándorlás módja ebben az időben csak kivételesen az elköltözés, hiszen a háborús károk és más okok következtében nem volt könnyű lakáshoz jutni a városokban. Gyorsan növekszik azonban a munkásszállók népessége, és az ingázók száma. És erősödik a hecckampány, a bérsajtó „kulák ellenessége”.

Miközben az extenzív iparosítás vonzotta a falusi, jórészt képzetlen munkaerőt, a falun végbemenő folyamatok ösztönözték – esetenként taszították – az aktív korosztályokat a mezőgazdaság elhagyására. Ez utóbbiak között *a parasztságra nehezedő gazdasági és politikai nyomás volt a legsúlyosabb*, amely a *földfelajánlásokat* kiváltotta. A különösen nehéz időszakban, az 1949–1953 közötti időben, 192 ezer gazdaságot (!) ajánlottak fel állami átvételre. (Három személy/gazdaság alapon számítva ez 600 ezer ember tulajdonból való megváltását jelentette.) A „felajánlásból” átvett összes terület akkor meghaladta az 1 millió hektárt. A mezőgazdasági termelést felhagyó gazdaságoknak alig 20%-át lehetett ún. kulák birtoknak tekinteni, nagy többségük a hirhedté vált kétlaki (azaz már nem csak mezőgazdasági kereső), valamint a „dolgozó parasztsztruktúra” és a jogi személyek kategóriáiból került ki. A „költöztetők” pedig a Begyűjtési Minisztérium nagy hatáskörű területi hivatalai, az adóztató tanácsok, valamint a bírságoló, a büntető végzést kiadó bíróságok voltak. És még egy „költöztető”: az ún. politikai megbízhatóság, helyesebben: „megbízhatatlanság”. A katonai – határvédelmi – érdekből való költöztetés a korszak tartozéka volt. A hosszú jugoszláv határ mentén, valamint az Ausztria előtti határsávból sok falusi-tanyai embernek új lakóhelyet jelöltek ki.

A volt sváb falvakba telepített, új otthonukban nehezen meggyökeresedő telepesek közül is számosan más lakóhelyet kerestek. A Kalocsa-környéki Hajósról írják:

„az ötvenes évek közepétől kezdve megindult a telepések elvándorlása.... Amíg 1949-ben 6 ezer lakosa volt Hajósnak, addig napjainkban már csak 4300-an élnek a községben. Az elvándorlást erőteljesen meggyorsította a dunaújvárosi (értsd: sztálinvárosi) építkezés is. Napjainkban alig él telepes Hajóson” (T. Kiss Tamás–Tibori Tímea, 1988).

Külön fejezetet érdemelne a folyamatossá vált *tagosítás* hatásainak vizsgálata. Az alakuló közös gazdaságok és az elhagyott földek „összehozása” *állandósította* a „földrendezéseket”. A kiadott cseringatlanokat a tulajdonosok elhagyták, sokszor követni sem tudták, hogy a határ melyik részén jelölték ki az új földeket. Termelészövetkezeti tagok közül is sokan hasonló elhatározásra jutottak, ám ipari munkavállalásukat nehezítette, hogy munkakönyvük kiváltását a helyi tanácsok engedélyéhez kötötte a jogszabály.

Nem csoda, hogy a mezőgazdasági kereső népesség – az egyébként is szükséges és elkerülhetetlen méretű apadást meghaladó nagyságban – gyorsuló ütemben csökkenésnek indult. Az összes keresőnek 1949-ben az 54%-át képezték a mezőgazdasági keresők (szemben az 1938 évi 52%-kal), majd 1956-ra 42%-ra csökkent az arányuk. Mintegy 300 ezren fogtak vándorbotot, nagy többségben a jó munkabírású, kezdeményező, vállalkozó kedvű korosztály tagjaként. Valamennyien közülük – a kulákliság igazságügyminiszteri eltörlését követően, a Nagy Imre féle „új szakasz” időszakában – visszatértek, hogy nem sok idő múlva majd az országot is, nem csak a falut ismét elhagyják.

A gyárakban, az építőiparban maradt egykori mezőgazdasági keresők szakmát tanultak, jobb keresethez, társadalmi biztosításhoz és nagyobb társadalmi-politikai megbecsüléshez jutottak új munkahelyeiken, mint a mezőgazdaságban. Nem volt ritka, hogy a „deklaszált” fiatal, új környezetébe beilleszkedve „élmunkás” lett, elismerést kapott. Az már más okokkal függ össze, hogy 1957-ben feltehetően ebből a körből került ki – a szövetkezetek egy részének felbomlása, majd az új falut ígérő Agrárpolitikai tézisek kiadása után – a városokból a községekbe való, nem háborús viszonyok között az eddig legnagyobb méretű visszaköltözés. Magyarország városaiból 1957-ben mintegy 75 ezren költöztek a községekbe. És költöztek – más községbe, vagy városba – 343 ezren. A községi népesség aránya e kilépésekkel esett – először az ország történetében – 50% alá. A tiltó előírások ekkor fellazultak.

Százezrek kérdése: menni vagy maradni a faluban?

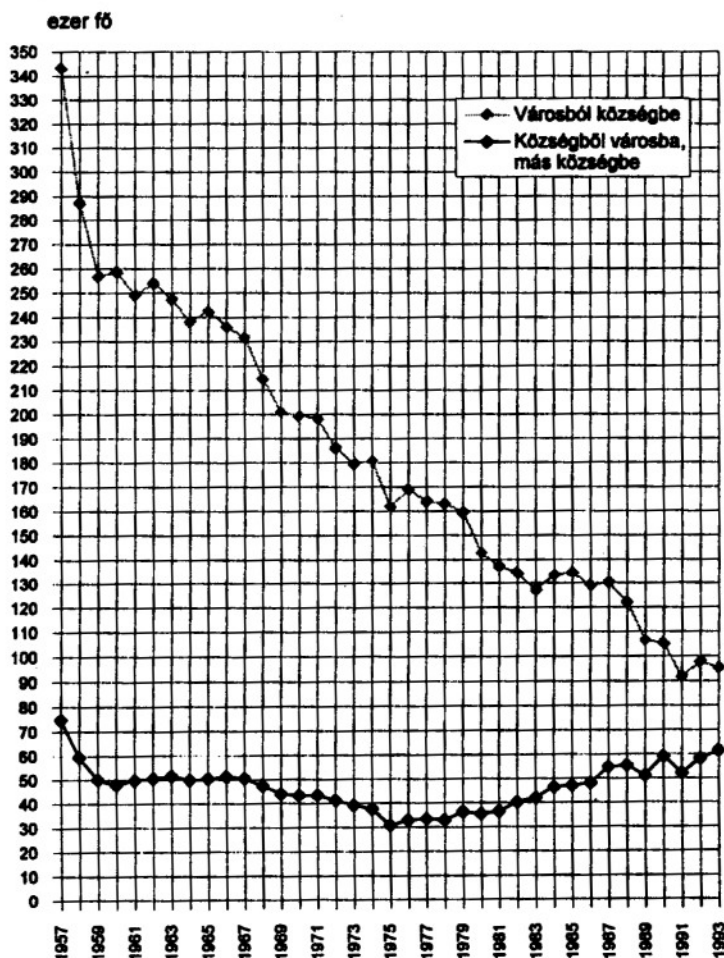
Magyarország falfainak jelenkori történetében kiemelkedő határkő az egy párti rendszerben kormányzó Magyar Szocialista Munkáspárt 1958. évi decemberi határozata, illetve az Országgyűlés 1960. nyári állásfoglalása a „mezőgazdaság szocialista átalakításáról”. * Tömören kifejezve ami történt: „Hazánkban a falu átalakulásának külső jegyei gyakran azonosak a Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában korábban lejátszódott folyamatokéval. Olyan külső jegyek ezek, amelyek az ipari-műszaki és városi fejlődés eredményeként alakultak ki... E hasonlóság ellenére Magyarország... falusi átalakulása sajátos vonásokat mutat. E sajátosságok egyik forrása, hogy az átalakulás rendkívül gyors, időben koncentrált volt... Egy másik sajátosság, hogy az átalakulásban a város és a falu viszonya másként formálódott, mint Nyugat-Európában... Végül alapvető különbség, hogy a falusi átalakulás rendkívül mélyreható társadalmi változásokkal párosult.” (Enyedi György 1975). És most már hozzátehetjük: csoda, hogy kibírta az ország, hogy háromszor változtatták meg a tulajdoni állapotokat falun, három menetben pusztult anyag, eszköz, jószág és emberi érték, háromszor szakadt meg erőszakkal az agrár-

* Vö. História 1994. 8. szám. Romány P. : Agrárpolitika 1957–1961.

civilizáció folyamatossága - egy generáció életében. A két agrárforradalom: a földreform, majd a nagyüzemi átszervezés (Orbán S. 1972). A három évszám: 1945, 1958, 1990.

A három „váltás” egyaránt a múlt tagadására támaszkodott, ami eleve leszűkítette a szerves építkezést, a kontinuitás előnyeinek kiaknázását. Évekbe telt - és milliárdok elvesztésébe - míg legalább a szaktudást, akár gazdatiszti, akár agrármérnöki volt a diploma megnevezése, jogaiba visszaállították. Ezzel együtt tudott konszolidálódni a mezőgazdasági termelés, a paraszti életrend. (A legutóbbi átalakulás esetében erről még nem beszélhetünk.)

Az 1957. évi említett vándorlási csúcsot követően folyamatosan csökkent, ám állandó maradt a községekből más községekbe és a városokba irányuló vándorlás. A falvakban pedig felére, majd harmadára zsugorodott a mezőgazdasági keresők aránya. Csekély évi ingadozástól eltekintve a tendencia töretlen. Az agrártörténeti lágörbe előbb felére, majd harmadára esett. (Ábránk évente, táblázatunk ötévi átlagban mutatja a községi migráció nagyságát.)

Közszégből városba vagy más községbe irányuló vándorlás, évi átlag: fő

1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
280.353	246.332	216.605	181.341	159.747	133.340	118.686

Forrás: Demográfiai évkönyvek alapján végzett számítás.

Az 1991-93. évek átlagában 94.986 főre csökkent a községi vándorlás. Ennek hátterében már a „negyedik agrárforradalom” következményei keresendők.

Az agrárnépesség folyamatos csökkenését követte az egy agrárkeresőre jutó mezőgazdasági terület – áttételesen a hatékonyság – növekedése. Az agrárnépsűrűség végül kisebb lett Magyarországon, mint a farmgazdaságok országában (100 hektár szántó, kert stb. területre tíznél kevesebb agrárkereső jutott). Nálunk pedig mezőgazdaságainak számítottak mindenkit (lakatot, szakácsot stb.), akit az ágazatban foglalkoztattak.

A hatvanas évek még a nagy vándorlás és az extenzív iparosítás évei voltak. A mezőgazdaságban bizonytalan volt a jövedelem, érthetetlen (és elfogadhatatlan) a munkaegység, az uradalmi vonásokat hordozó munkarend, felkészületlen a vezetés. Valójában munka sem volt minden napra – a szezonális csúcspontokat nem számítva – a mezőgazdaságban maradt népességnek. Még a saját földjét művelő szakszövetkezeti tagság száma is apadt.

A Cambridge-i egyetem szociológus kutatója szemléletes módon írja ezt le Angliában kiadott könyvében. *Tázláron* – Soltvadkert körzetében – végezte megfigyeléseit. Megállapításai természetesen az ott szerzett tapasztalatait tükrözik. „A nem helyben lakó tulajdonosok és gazdag parasztok vékony elit rétege a negyvenes évek végén gyorsan megszűnt. A régebbi agrárproletariátus elvándorlása fokozatosabban ment végbe. Egyesek a földreform révén nagyobb földtulajdont kaptak és mint kisbirtokosok éltek tovább a szakszövetkezet keretei között, mind a mai napig. Mások nem tudtak a független gazdálkodás feladatainak megfelelni, inkább beléptek a termelőszövetkezetbe. E csoport zöme elhagyta a községet és közülük ma csak kevesen élnek a tanyákon. Ami a középparasztokat illeti, akiknek gyermekei általában hasznot húztak az új tanulási lehetőségekből, szakképzettséget, gyakorlatot szereztek, majd távoztak. Ebből a széles rétegből sokan prosperáltak a szakszövetkezeti közösségben. A faluközpontban látható legszebb új házak nagy része az ő munkájuk eredménye, amelyet a magán kisárutermelesben végeztek” (Hann, C. M. Cambridge 1980.).

A mezőgazdaságban alkalmazták 1966. január 1-től a később új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdaságirányítási, szervezeti, tervezési stb. változtatások első elemeit. Az állami mezőgazdasági gépállomások eszközei is a szövetkezetekhez kerültek. Sok más, hasonlóan nagy súlyú változás kezdődött, de az agrárnépesség elhatározására mindez még kevés hatást gyakorolt. *A vándorlás csak 1970-re esett évi 200 ezer alá.* Közben az ingázás is tovább növekedett. Sok ingázóból elköltöző lett, hiszen az ingázók 90%-a a községekből járt el a munkába. Az 1960. évi 613 ezer fős ingázó „sereg” 1970-ben már 1 millió 302 ezer. Legtöbben Pest megyéből ingáztak (a megyében élő keresők 51%-a nem lakóhelyén dolgozott), a legkevesebben Bács-Kiskunból (a keresők 13%-a).

Az országos számok, az átlagok természetesen nem tükrözik azokat a regionális eltéréseket, terjedő kezdeményezéseket, amelyek elvezettek a lázas állapot elviseléséhez, a hetvenes évek végére pedig – mind több helyen – a megszűnéséhez.

A gyógyszert, nem vitathatóan, a mezőgazdaságban, tágabban értelmezve: a faluban szerezhető nagyobb jövedelem elérhetősége jelenthette. Beléértve a munkahelyi jöve-

delmet, a háztáji-kisegítő gazdaság bevételeit, valamint a társadalmi juttatásokat (az ipari munkahelyeken elérhető nyugdíjat, egészségügyi támogatást, gyermeknevelési segélyt stb.) A községek 55%-ában 1970-ben sem volt még orvos (a rossz közlekedési és hírközlési lehetőségek mellett), és 52%-ában nem volt óvoda. Csúpan a művelődési házakkal való ellátásban következett be látványos javulás, ami a közös gazdaságok közvetlen érdekeivel s így pénzügyi támogatásával találkozott.

A város, az ipari kereset vonzereje továbbra is erős maradt, a falu emancipálása tehát nem volt elkerülhető. Be kellett látni, hogy a városnövekedés adminisztratív korlátozása (5 éves munkaviszony a lakásigényhez, munkahelyi ajánlás stb.) nem járható út. „Harmadik forradalomra” volt szükség a falusi népesség megtartásához, vagyis a paraszti jövedelmeknek olyan emelésére, amely kiállja az összehasonlítást más társadalmi csoportok jövedelmével.

„Magyar modell” a mezőgazdaságban.

A hetvenes évek elején ismét el kellett viselnie a mezőgazdaságnak egy ideológiai eredetű támadássorozatot, de a folyamatokat nem tudták megfordítani. Jóllehet még a pártkongresszuson is szemrehányásként hangoztatták – a mezőgazdasági üzemek kiegészítő ipari tevékenységét kárhóztatva –, hogy mi lenne, ha Csepel lucernát is termelne, a hazai agrárpolitika tovább építkezett.

Nem segítette a sajátos hazai megoldások kialakítását, hogy a külföld – főleg a francia publicisztika – használni kezdte a *magyar modell* kifejezést majd jellemezte is, mint a piaci módszerek, az anyagi ösztönzés és a korszerű technika ötvözetét a szocialista terminológiával. „Nyugaton egyesek cinikusan azt állították, hogy ezek a jelenségek a szocializmus alapelveinek feladását jelentik” – írta a már idézett Hann. Kádár János több alkalommal is szóvá tette különböző pártrendezvényeken, hogy magyar modell nincs, s ha lenne, akkor sem volna célszerű elismerni, mert „a szövetségesek gyanakvását váltaná ki”. A külföldiekkel érintkezőket, külföldet járókat külön is figyelmeztette, hogy kerüljék a hivalkodást, a „bezzeg nálunk jobban megy” hangvételű kijelentéseket.

Magyar modell viszont kellett, volt is, és koncepciója számos pilléren nyugodott. Így:

(1) *modern agrártermelésen* (mezőgazdasági, erdészeti, élelmiszeripari), mind a nagyüzemekben, mind a kistermelésnek nevezett kisüzemekben (amelyek gyakorta elérték a részlegesen automatizált baromfifenyésztésben, hizlalásban a középüzemi méreteket),

(2) a mezőgazdasági jövedelmek indokolt növekedésének elismerésén, hogy gazdagodjék a falu, tudja fedezni a korszerű termelés, az ipari jellegű termelési rendszerek ráfordításait és építeni új, 90%-ban magánéros és személyi tulajdonú lakóházait. A legfontosabbnak a jövedelem növekedése, a munkás és paraszt jövedelem kiegyenlítődése bizonyult.

(3) *értvényesüljön* a közvetlen és minél inkább látható anyagi érdekelttség, feladva a munkaegység rendszert, a maradék elven alapuló jövedelemelosztást. Ennek jegyében terjesztették az átkeresztelt nevű *részesművelést* (nádudvari módszerként, családi művelésként), majd a szövetkezeti tulajdon *bérleti* használatát (a kihelyezett állatállományt, ültetvényt stb.), végül a *megnövelt háztáji területet* és a prémium rendszert.

(4) a *nem mezőgazdasági tevékenység* (ipari, szolgáltatási stb.), a vertikális szervezet szövetkezeti jogosultsága, valamint az adókedvezményrel is támogatott háztáji két erős

oszlopa volt a koncepciónak. Sok embert meg is tartott a faluban – sőt visszahozott oda a hetvenes évek végére –, de az ortodoxia részéről ezek a „rendszer idegen”, „anyagias” tendenciák kapták éppen a folyamatos ellenvetéseket. Ugyanígy elmarasztalták a „tanyásodást”, hogy a tilalom ellenére pl. Bács-Kiskunban mintegy 3 ezer új tanyát építettek, még többet felújítottak, villannyal láttak el.

(5) A koncepció fontos része volt a *szövetkezeti önállóság* kodifikálása, a szövetkezeti szövetségek alapítók általi fenntartása, a különböző tulajdonú és formájú vállalatok *egyenjogsága*. Legalább: az erre való törekvés.

(6) A 350 ezerre tehető *új ipari munkahely* a falvakban, az agrárkereső népesség s vele a falu emancipációja, a társadalmi ranglétrán való feljebbjutása ugyancsak a magyar igényekből táplálkozott. (S persze a saját – hazai vagy „importált” – akadályaiiba, kritikáiiba ütközött.)

Ez a vázlatos áttekintés csak azt szolgálta, hogy támpontokat adjon a *falusi vándorlás csillapodásának magyarázatához*. Természetesen nem tért ki azokra a korlátozó tényezőkre, amelyeket kénytelen volt elviselni a hazai agrárfejlődés, amelyek nélkül más irányt vehetett volna a falu. Magyarország azonban ez az egy volt, a helyzete sok tekintetben meghatározott. Ország, ahol a községekben a lakások 73,1%-a 1 szobás lakás volt 1949-ben, de 1990-ben már csak 14,2%-a volt ebben a kategóriában. A három és több szobás lakás mutatóban fordult elő a háború utáni falvainkban (2,7%), ám 1990-re ezek a lakások adták az összes falusi lakás 42,6%-át.

Nem túlzás azt gondolni, hogy *korszakváltást fejeznek ki az idézett számok*. Fetiszizálásuk nemkülönböztet. Ám mindenképpen tények. Mögöttük millió paraszti lelemény, küzdelem, akarás. *A falu tényei, amit alig ismer, értékel, a nem falusi, a másik Magyarország.*